

BOGUSŁAW GEDIGA

ŚLADY POWIĄZAŃ KULTUROWYCH Z OBSZARAMI KAUKASKIMI W EUROPIE ŚRODKOWEJ W ZASIĘGU „ŁUŻYCKICH” PÓL POPIELNICOWYCH

Próba wzbogacenia problematyki powiązań z odległymi, pradziejowymi centrami kulturowymi tej części Europy Środkowej, odnoszących się do wyróżnianej archeologicznie kultury łużyckiej, może być w świetle dotychczasowych zasobów jedynie dosyć skromna. Wydaje się jednak, że przypomnienie faktu powiązań pomiędzy pradziejowymi kulturami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z I tysiąclecia p.n.e. z terenów Kaukazu i Europy Środkowej oraz próba ich interpretacji w kontekście szerokiej i często powracającej problematyki roli ośrodków kaukaskich w systemie euroazjatyckich kultur epok metali, warte są ponownego zasygnalizowania. Zawężenie tej problematyki do I tysiąclecia p.n.e. z perspektywy pradziejów Europy Środkowej może mieć tylko umowne znaczenie, jako że trudno byłoby wskazać na jednoznaczne kryteria wydzielenia tego tysiąclecia jako jednostki ich periodyzacji. Na tym bowiem obszarze I tysiąclecie p.n.e. obejmuje różnorodne przeobrażenia kulturowe o zróżnicowanym znaczeniu. W zależności od formułowanego celu badawczego, a raczej koncepcji i założeń metodologicznych badań nad pradziejami, można w obrębie tego tysiąclecia rozmaicie dokonywać periodyzacji dziejów społeczeństw, zamieszkujących wówczas tę część Europy.

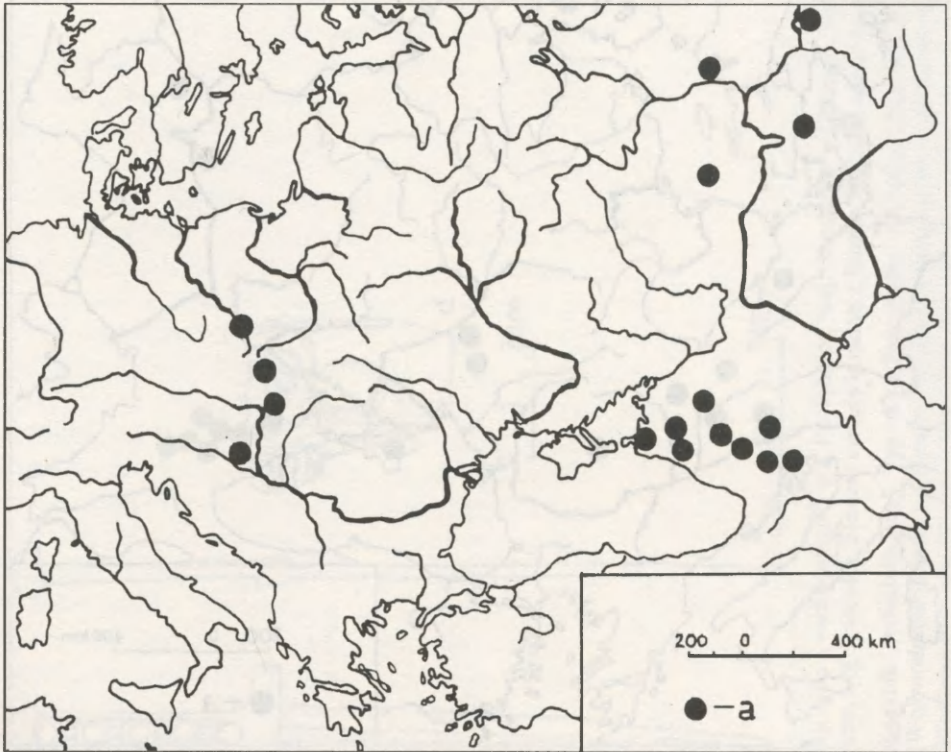
Przypomnijmy, że w dotychczasowej tradycji periodyzacji na I tysiąclecie przypada przejście od epoki brązu do epoki żelaza, dla którego to faktu wyznacza się datę około 700 roku p.n.e. Można dyskutować czy od tego czasu wejście w użycie nowego surowca, jakim jest żelazo, stanowiło moment o tak zasadniczym znaczeniu dla rozwoju kultury, który uzasadnia wyróżnianie nowej epoki. Jest to jednak problem do rozważań nie w ramach tematyki omawianej w tym artykule. Również inne jeszcze wydarzenia w dziejach kultur pradziejowych w I tysiącleciu p.n.e. na terenie Europy Środkowej odegrały znaczącą rolę i stanowiły podstawę szczegółowej periodyzacji. Wspomnieć więc trzeba o ukształtowaniu się kręgu kultury halsztackiej oraz roli oddziaływań tego ośrodka czy również później roli wczesnych Celtów oraz kultury lateńskiej. Już te uwagi ukazują nam I tysiąclecie, jako czas znacznie zróżnicowany wydarzeniami kształtującymi dzieje i kulturę społeczeństw na tym obszarze.

W tym okresie odnotowujemy jednak również i w Europie Środkowej ślady oddziaływań, określanych najogólniej jako „wschodnie”, na które składają się dwie fale: przedscytyjska i scytyjska. Z tymi falami docierają również na ziemię włączane w zasięg „łużyckich” pól popielnicowych, zabytki będące śladem powiązań z terenami Kaukazu. W świetle ustalonej dla nich chronologii powiązania te śledzić możemy przede wszystkim w pierwszej połowie I tysiąclecia p.n.e.

Zespół zabytków, które najczęściej bywają określane jako pochodzenia „wschodniego”, przy czym w stosunku do każdej grupy tych przedmiotów bliżej uściślano ich pochodzenie, jest w zasięgu kultury łużyckiej niewielki. Wszystkie też doczekały się licznych opracowań, w których jednak wypowiedziano różne poglądy na temat ich pochodzenia, a niekiedy także datowania. Różnie też interpretowano fakt ich występowania na obszarze zajmowanym przez „łużyckie” pola popielnicowe. Czyniono to najczęściej w pracach ogólniejszych, poświęconych problemom wschodnich powiązań, manifestujących się w źródłach z przełomu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w środkowej Europie, a szczególnie na terenie Kotliny Karpackiej. Ograniczymy się jedynie do przypomnienia nowszych opracowań problematyki tej grupy zabytków, uwzględniających materiały z obszaru, na którym wyznacza się występowanie archeologicznej kultury łużyckiej. Są to monografie V. Podborskiego (1967; 1970), J. Dąbrowskiego (1972) i Z. Bukowskiego (1976; 1977), zawierające również przegląd dawniejszej literatury. Zwalnia to nas od szerszego opisu samych zabytków, warunków ich znalezienia, jak również problemów, które w pracach tych zostały dostatecznie przedstawione i jak dotąd nie utraciły one aktualności. W tej krótkiej wypowiedzi ograniczam się do rozważania jednego zagadnienia z szerokiej problematyki, jaka wiąże się z owymi zabytkami „wschodnimi”, a mianowicie roli powiązań kulturowych, na jakie one wskazują w kulturze pradziejowych społeczeństw na ziemiach polskich i regionach przyległych, objętych zasięgiem owej tradycyjnie szeroko rozumianej kultury łużyckiej (B. Gediga 1983). Zagadnienie to zawężymy w tym przypadku do grupy zabytków wskazujących na wyraźniejsze związki z terenami kaukaskimi.

W świetle przytoczonych powyżej opracowań, a po części również dawniejszych, do grupy tych zabytków w pierwszym rzędzie zaliczają się sztylety typu Kabardino-Piatigorsk, występujące w trzech skupieniach oddzielonych od siebie. Są to tereny płn. Kaukazu, obszar Wołgo-Kamski i w Europie Środkowej głównie tereny Kotliny Karpackiej, przy czym pojedyncze egzemplarze sięgają rejonu Bramy Morawskiej i nad Nysę Łużycką w okolicy Görlitz (ryc. 1).

Na obszarze przypisywanym wyróżnianej kulturze łużyckiej znane są dotąd z terenu Polski, jeden egzemplarz z Gamowa, woj. Katowice (ryc. 3c; 4) na Górnym Śląsku i drugi z Moraw ze skarbu odkrytego na grodzisku Kotouč w Štramберку, okr. Nový Jičín na przedpolu Bramy Morawskiej. Oba egzemplarze zostały sklasyfikowane do wyróżnionego

Ryc. 1. Występowanie sztyletów wariantu Gamów-Berezowka.

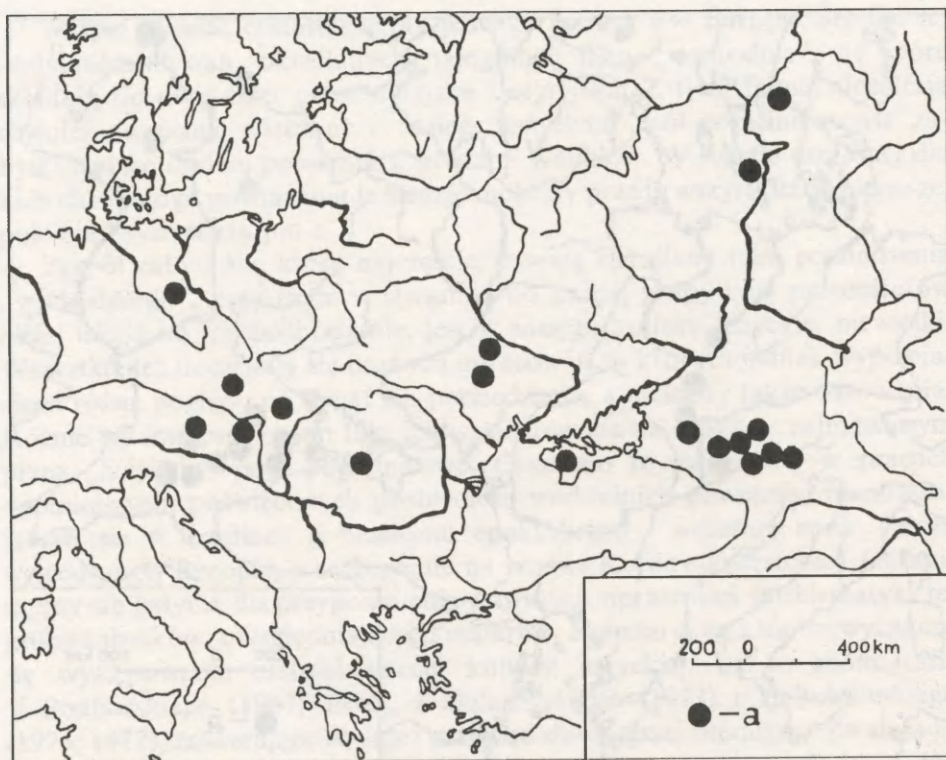
Wg Z. Bukowskiego (1976, mapa 1).

Abb. 1. Auftreten der Dolche der Variante Gamów-Berezovka.

Nach Z. Bukowski (1976, Karte 1).

przez V. Podborskiego wariantu Gamów-Berezowka (V. Podborský 1967, 202; Z. Bukowski 1976, 60). Trzeci sztylet zaliczany do drugiego z wyróżnionych przez wspomnianego badacza wariantu Gołowjatino-Leibnitz, pochodzi ze skarbu z Klein Neundorf, Kr. Görlitz na Łużycach w Niemczech (ryc. 2). Do tej listy dodać jeszcze można inne sztylety, a mianowicie ze skarbu z Podrybnic, woj. Sieradz (ryc. 3a) i prawdopodobnie drugi jeszcze sztylet znany z miejscowości Klein Neundorf, Kr. Görlitz. Oba te egzemplarze uznać można za pochodzenia wschodniego, przy czym sztylet z Podrybnic zdaje się mieć najbliższe analogie na obszarze Kaukazu. Podobnych również powiązań można najprawdopodobniej oczekiwać w przypadku sztyletu z Czermna, woj. Płock (ryc. 3b); brak jednak dla tego egzemplarza pewniejszych analogii.

Drugi zespół zabytków będący śladem powiązań z obszarami kaukaskimi to brązowe toporki lub berła, określane jako „skipetary”, znane również z obszaru łużyckich pól popielnicowych z terenu Czech (Předměčice, okr. Hradec Králové) oraz ze Słowacji (okres Turiec), a także z Kotliny Karpackiej i północnego Podkaukazia (ryc. 5).

Ryc. 2. Występowanie sztyletów odmiany Gołowjatino–Leibnitz.

Wg Z. Bukowskiego (1976, mapa 2).

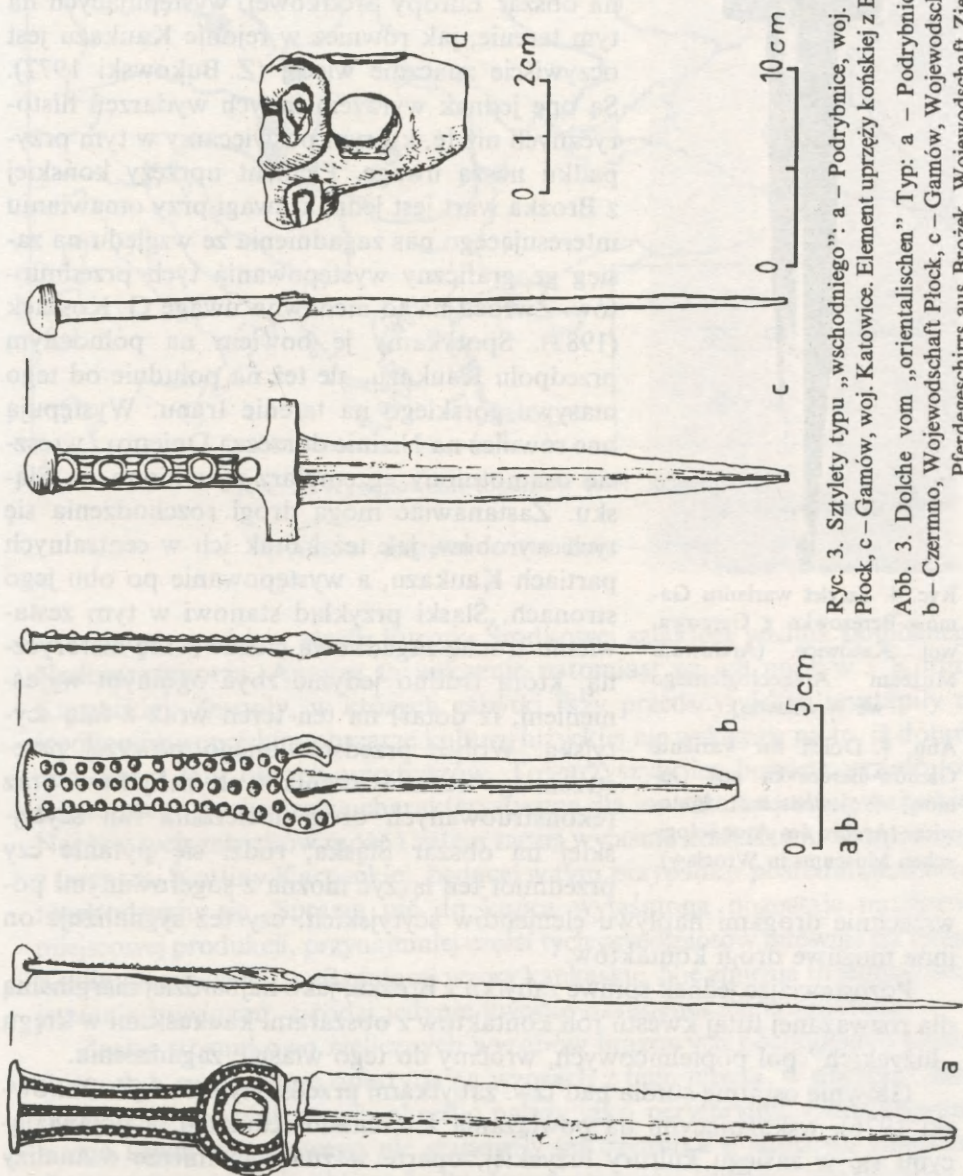
Abb. 2. Auftreten der Dolche der Variante Golavjatino–Leibnitz.

Nach Z. Bukowski (1976, Karte 2)

Ta, jak widzimy, nieliczna grupa przedmiotów i to głównie broni, stanowi wśród zabytków fali przedscytyjskiej, przypadającej na czas około VIII i VII w. p.n.e., zespół wykazujący wyraźniejsze powiązania z terenami kaukaskimi. Brak jednocześnie dla niej potwierdzenia występowania podobnych znalezisk w obrębie północnego Nadczerwomorza.

W tym zestawieniu wspomnieć by jeszcze należało o brązowych pobocznicach wędzideł typu Czernogorowka, znanych z Černotina, okr. Přerov na Morawach oraz ze skarbu z Karmina, woj. Wrocław na Śląsku, które są datowane na przełom IX/VIII w. i VIII w. p.n.e. Niewątpliwe jest wschodnie pochodzenie tego typu pobocznicy, przy czym są one dosyć częste na półn. Podkawkaziu, ale występują również w północnej strefie Nadczerwomorza. Dopuszcza się jednak możliwość wykonywania wspomnianych egzemplarzy w środowisku kultury łuzyckiej pod wpływem oddziaływań wschodnich.

W interesującej nas kwestii powiązań Europy Środkowej z obszarami Kaukazu, godnym uwagi jest jeszcze jeden zabytek, a mianowicie element uprząży końskiej w postaci kościanej stylizowanej główki zwierzęcej z miejscowości Brożek, woj. Zielona Góra na Dolnym Śląsku (ryc. 3d).

Ryc. 3. Szablony typu „wschodniego”: a – Podrybnice, woj. Sieradz, b – Czeremo, woj. Płock, c – Gamów, woj. Katowice. Element uprząży końskiej z Brozka, woj. Zielona Góra (d).
 Abb. 3. Dolche vom „orientalischen” Typ: a – Podrybnice, Wojewodschaft Sieradz, b – Czeremo, Wojewodschaft Płock, c – Gamów, Wojewodschaft Katowice. Elemente des Pferdegeschirrs aus Brożek, Wojewodschaft Zielona Góra (d)

Ryc. 4. Sztylet wariantu Gamów-Berezovka z Gamowa, woj. Katowice. (Archiwum Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu).

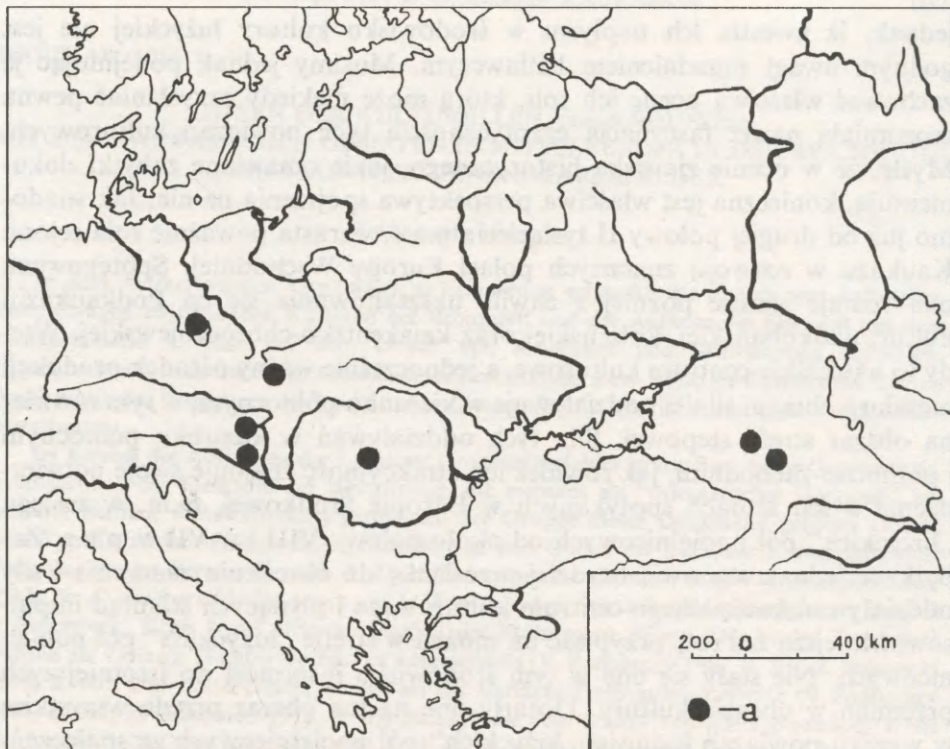
Abb. 4. Dolch der Variante Gamów-Berezovka aus Gamów, Wojewodschaft Katowice. (Archiv des Archäologischen Museums in Wrocław).

Jest on datowany na drugą połowę lub koniec VI w. p.n.e. Wiąże się on więc z drugą falą oddziaływań wschodnich – scytyjską. Jest to także przedmiot pochodzenia scytyjskiego, stanowiący jedyny tego typu egzemplarz w środowisku „łużyckich” pól popielnicowych w Europie Środkowej. Zabytków pochodzenia scytyjskiego, związanych z ową drugą falą oddziaływań wschodnich na obszar Europy Środkowej, występujących na tym terenie, jak również w rejonie Kaukazu jest oczywiście znacznie więcej (Z. Bukowski 1977). Są one jednak wyrazem innych wydarzeń historycznych niż te, którym poświęcamy w tym przypadku naszą uwagę. Element uprzęży końskiej z Brożka wart jest jednak uwagi przy omawianiu interesującego nas zagadnienia ze względu na zasięg geograficzny występowania tych przedmiotów. Zwrócił na to niedawno uwagę G. Kossack (1983). Spotykamy je bowiem na północnym przedpolu Kaukazu, ale też na południe od tego masywu górskiego na terenie Iranu. Występują one również na Nizinie dorzecza Dniepru i wreszcie osamotniony egzemplarz ujawniono na Śląsku. Zastanawiać mogą drogi rozchodzenia się tych wyrobów, jak też i brak ich w centralnych partiach Kaukazu, a występowanie po obu jego stronach. Śląski przykład stanowi w tym zestawieniu trochę zagadkową ciekawostkę historyczną, którą trudno jedynie zbyć ogólnym wyjaśnieniem, iż dotarł na ten teren wraz z falą scytyjską. Wobec przedstawionego powyżej przestrzennego rozmieszczenia tych zabytków oraz zrekonstruowanych dróg docierania fali scytyjskiej na obszar Śląska, rodzi się pytanie czy przedmiot ten łączyć można z sugerowanymi po-

wszechnie drogami napływu elementów scytyjskich, czy też sygnalizuje on inne możliwe drogi kontaktów.

Pozostawiając jednak sprawę zabytku z Brożka, jako najbardziej marginalną dla rozważanej tutaj kwestii roli kontaktów z obszarami kaukaskimi w kręgu „łużyckich” pól popielnicowych, wróćmy do tego właśnie zagadnienia.

Głównie ostatnie studia nad tzw. zabytkami przedscytyjskimi (Z. Bukowski 1976), wskazującymi na powiązania z terenami Kaukazu, a pojawiającymi się w zasięgu kultury łużyckiej, oparte w znacznej mierze o analizy kartograficzne ich występowania, raczej wykluczają możliwość docieranie

Ryc. 5. Występowanie toporków-bereł „skipetarów”.

Wg Z. Bukowskiego (1976, mapa 3).

Abb. 5. Auftreten der Handbeile – Szepter.

Nach Z. Bukowski (1976, Karte 3)

tych przedmiotów w strefę Europy Środkowej szlakiem wzdłuż północnego Nadczarnomorza. Analiza ta wskazuje natomiast na ich napływ z Kotliny Karpackiej. Zespoły, w których zabytki fazy przedscytyjskiej wystąpiły na środkowoeuropejskim obszarze kultury łużyckiej nie wskazują na to, iż dotarły one tam z falą obcych przybyszów. Towarzyszyły im bowiem przedmioty miejscowego pochodzenia charakterystyczne dla inwentarza kultury łużyckiej. Napływ tych zabytków można zatem raczej wyjaśnić kontaktami wymiennymi z terenami Kotliny Karpackiej, będącej w tym przypadku pośrednikiem w ich rozchodzeniu się. Sprawą nie do końca wyjaśnioną pozostaje możliwość miejscowej produkcji, przynajmniej części tych przedmiotów (głównie na terenie Kotliny Karpackiej), naśladującej wzory kaukaskie. Nie zmienia to jednak faktu istnienia powiązań, a rodzi jedynie kwestię określenia ich charakteru.

Zasięg stosunkowo nielicznych wyrobów brązowych pochodzenia kaukaskiego lub ewentualnie opartych na wzorach z tego terenu, w obrębie „łużyckich” pól popielnicowych określić należy jako peryferyjny. Oddziaływania z tego kręgu kulturowego nie stanowiły też czynnika o istotnym znaczeniu dla kształtowania się oblicza kulturowego tej części Europy. Nie oznacza to

jednak, iż kwestia ich napływu w środowisko kultury łużyckiej nie jest godnym uwagi zagadnieniem badawczym. Musimy jednak podejmując je zachować właściwą ocenę ich roli, którą może niekiedy przysłaniać pewna zrozumiała nawet fascynacja egzotycznością tych powiązań kulturowych. Myślę, że w ocenie zjawiska historycznego, jakie omawiane zabytki dokumentują, konieczna jest właściwa perspektywa spojrzenia na nie. Jak wiadomo już od drugiej połowy II tysiąclecia p.n.e. wzrasta poważnie rola rejonu Kaukazu w rozwoju znacznych połaci Europy Wschodniej. Spotęgowana ona zostaje jeszcze później z chwilą ukształtowania się na Podkaukaziu kultur: nadkobańskiej, kobańskiej oraz kajakentsko-choroczowej. Wtedy to kaukaskie centrum kulturowe, a jednocześnie ważny ośrodek produkcji metalurgii brązu, silniej oddziałuje w kierunku północnym, w tym również na obszar strefy stepowej. Siła tych oddziaływań w kierunku północnym i północno-zachodnim, jak również ich atrakcyjność znajduje swoje potwierdzenie w ich śladach spotykanych w Europie Środkowej, m.in. w zasięgu „łużyckich” pól popielnicowych od około połowy VIII i w VII w. p.n.e. Zabytki te jednak stanowią bardziej przesłankę do określenia znaczenia i siły oddziaływań kaukaskiego centrum kulturowego i płynących stamtąd impulsów. Mniejszą zaś rolę przypisać im można w strefie „łużyckich” pól popielnicowych. Nie stały się one w tym środowisku inspiracją do istotniejszych przemian w obrazie kultury. Dotarły one na ten obszar przede wszystkim w wyniku powiązań ludności „łużyckich” pól popielnicowych ze społeczeństwami zamieszkującymi Kotlinę Karpacką. Nie mogą one natomiast być traktowane jako wyraz zainteresowań, o różnym podłożu, ludności kultury łużyckiej bezpośrednimi kontaktami z kaukaskim centrum kulturowym.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Bukowski Z.

1976 *Elementy wschodnie w kulturze łużyckiej u schyłku epoki brązu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

1977 *The Scythian influence in the area of Lusatian Culture*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Dąbrowski J.

1972 *Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Gediga B.

1983 *Das Definitionsproblem der Lausitzer Kultur und ihrer inneren Differenzierung*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 31, s. 159–174.

Kossack G.

1983 *Tli Grab 85. Bemerkungen zum Beginn des skythenzeitlichen Formenkreises im Kaukasus*, „Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie”, t. 5, s. 89–182.

Podborský V.

1967 *Štramberská dýka s křížovým jílcem a otázka rozšíření, původu a datování těchto dýk v Evropě*, „Archeologické rozhledy”, t. 19, z. 2, s. 194–220.

1970 *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*, Brno.

BOGUSŁAW GEDIGA

SPUREN DER KULTURELLEN VERBINDUNGEN
MIT DEN KAUKASISCHEN GEBIETEN IN MITTELEUROPA IN DER REICHWEITE
DER LAUSITZER URNENGRÄBERFELDER

Zusammenfassung

In dem Artikel wurden Denkmäler in Erinnerung gebracht, die Spuren von kulturellen Verbindungen zwischen den Kulturen der Bronzezeit und der Anfänge der Eisenzeit aus dem 1. Jahrtausend v. Chr. aus dem Gebiet von Kaukasien und Mitteleuropa aufweisen. Unternommen wurde auch der Versuch einer Bestimmung ihrer Rolle im Kontext der breiten Problematik der Bedeutung der kaukasischen Zentren im System der eurasischen Kulturen der Metallzeiten.

Im Bereich des Auftretens der Lausitzer Urnengräberfelder ist der Satz dieser Gegenstände, hauptsächlich der Elemente der Bewaffnung, die meistens als "orientalischer Herkunft" bezeichnet werden, verhältnismäßig gering. Zu der Gruppe dieser Denkmäler gehören Dolche vom Typ Kabardino-Piatigorsk, repräsentiert in dem Gebiet der Lausitzer Kultur durch die Variante Gamów-Berezovka (Abb. 1) durch Exemplare aus Gamów, Wojewodschaft Katowice (Abb. 3c; 4) in Oberschlesien sowie aus Mähren aus dem Schatzfund des Burgplatzes Kotouč in Štramberk, Kreis Nový Jičín im Vorfeld der Mährischen Pforte. Die beiden Exemplare wurden als Variante Gamów-Berezovka ausgesondert (V. Podborský 1967, S. 202; Z. Bukowski 1976, S. 60). Der dritte Dolch, bezeichnet als Variante Golovjatino-Leibnitz (V. Podborský 1967, s. 202; Z. Bukowski 1976, S. 65) stammt aus dem Schatz von Klein Neundorf, Kreis Görlitz (Abb. 2). Diese Liste kann man noch durch den Dolch aus dem Schatz von Podrybnice, Wojewodschaft Sieradz (Abb. 3a) ergänzen und wahrscheinlich durch noch einen zweiten Dolch aus Klein Neundorf, Kreis Görlitz. Diese beiden Exemplare kann man als „orientalischer Abstammung“ ansehen, wobei der Dolch aus Podrybnice nähere Analogien in dem Gebiet aufzuweisen scheint. Ähnliche Verbindungen kann man im Falle des Dolches aus Czeremo, Wojewodschaft Płock vermuten (Abb. 3b).

Der zweite Komplex von Denkmälern, welche die uns hier interessierenden Verknüpfungen bezeugen, sind die bronzenen Handbeile oder Szepter („Skipetar“), bekannt aus Předměřice, Kreis Hradec Králové in Böhmen sowie aus dem Kreis Turiec in der Slowakei (Abb. 5).

Der Zustrom dieser Gegenstände in das Gebiet der Lausitzer Kultur fällt in die Zeit um das 8 und 7 Jh. v. Chr.

In der obigen Zusammenstellung sind noch die bronzenen Seitensteigen vom Typ Černogorovka, bekannt aus Černotín, Kreis Prerov in Mähren sowie von dem Schatz aus Karmin, Wojewodschaft Wrocław in Schlesien, datiert auf die Wende des 9/8. und das 8. Jh. v. Chr. Ihre orientalische Abstammung ist unbestreitbar, wobei sie ziemlich häufig im nördlichen Teil des kaukasischen Gebirges auftreten. Es besteht jedoch auch die Möglichkeit, daß sie im Milieu der Lausitzer Kultur unter dem Einfluß orientalischer Einwirkungen hergestellt wurden.

Mit einer jüngeren, der skythischen Welle der „orientalischen Einwirkungen“, ist das in Milieu der Lausitzer Kultur einmalige Element des Pferdegeschirrs verbunden, in Form eines beineren stilisierten Tierkopfes aus Brożek, Wojewodschaft Zielona Góra (Abb. 3d), datiert auf das 6. Jh. v. Chr. In dem vorliegenden Artikel befassen wir uns nicht mit den Denkmälern der erwähnten jüngeren Welle. Die Aufmerksamkeit wurde jedoch auf dieses Exemplar gelenkt lediglich mit Hinsicht auf die interessante Reichweite des Auftretens, die unlängst von G. Kossack aufgewiesen wurde (1983, Karte 2). Er kann einen anderen Weg des Anströmens der Elemente der skythischen Kultur in das Gebiet von Schlesien suggerieren, als derjenige, der am häufigsten angenommen wird und am besten dokumentiert ist – über die Mährische Pforte.

Die wichtigsten Studien über die sog. vorskythischen Denkmäler (Z. Bukowski 1976) sowie die kartographischen Analysen ihres Auftretens verweisen darauf, daß sie in das Milieu der „Lausitzer“ Urnengräberfelder über das Karpatische Gesenke gelangten und wahrscheinlich nicht mit der Anströmung fremder Ankömmlinge zusammenhängen. Ihre Reichweite hat in dem erwähnten Milieu einen peripheren Charakter. Die kulturellen Verbindungen mit den kaukasischen Gebieten, aus denen die diese Verknüpfungen aufweisenden Denkmäler stammen, stellen auch keinen Faktor mit wesentlicher Bedeutung dar. Sie verursachten nämlich keine wesentlichen kulturellen Wandlungen im Kreis der „Lausitzer“ Urnengräberfelder. Diese Denkmäler bilden eher eine Voraussetzung zur Bestimmung der Kraft der Einwirkungen des kaukasischen kulturellen Zentrums und der von dort aus anströmenden Anregungen. Sie gerieten in die Einflußsphäre der Lausitzer Kultur vor allem aufgrund der Verbindungen der „Lausitzer“ Bevölkerung mit den Gemeinschaften, die das Karpatische Gesenke bewohnten. Sie können jedoch nicht als Ausdruck des Interesses dieser Bevölkerung für die intensiveren und mittelbaren Kontakte mit dem kaukasischen Kulturzentrum angesehen werden.

Adres Autora:

Prof. dr hab. Bogusław Gediga

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Oddział we Wrocławiu

ul. Więzienna 6

50-116 Wrocław